

programu. Zejména bych ale chtěl vyzdvihnout nápadité memy Petra Hudce, které v kombinaci obrazu (fotografie s tematikou památek) a textového bonmotu vtípnou formou koncentrují základní principy publikace. Málokdy se při četbě setkám s tím, že bych měl chuť si obrázek z knihy vystříhnout a vyvěsit si ho třeba na lednici — v případě knihy *Památky nás baví* se mi to dělo opakovaně, ale nestříhal jsem...

Až za deset let zase vyrazíme na výše dotčený jihočeský zámek, doufám, že už věci nebudou na svých místech a že se monument dá do pohybu. Pokud se tak stane, jistě na tom bude mít dotčená publikace velkou zásluhu. Inovace se však prosazují pomalu a důvodů ke skepsi může být vícero. S odstupem od roku 2015, kdy *Památky nás baví* vyšly, byla utlumena činnost většiny edukačních center NPÚ. Na vině je nedostatek finančních prostředků na pedagogy a převládají důraz památkové péče na fyzickou ochranu památek. Památková edukace, která posiluje odpovědnost společnosti za kulturní dědictví a budoucnost, rozhodně nemá na různých ustláno. Možná budeme mít v budoucnu zachovalé památky, ale rozhodně není jisté, zda nás ještě budou bavit.

Kamil Činátl

Aleida ASSMANN, *Formen des Vergessens*, Göttingen, Wallenstein Verlag, 2016, 224 s., ISBN 978-3-8353-1856-4.

„Kvůli samému vzpomínání jsme úplně zapoměli na zapomínání.“ Tak lze parafrázovat motiv k sepsání poslední publikace Aleidy Assmannové. Tato německá literární a kulturní vědkyně, jíž (a jejímu manželovi Janu Assmanovi) humanitní vědy vděčí za pojmy komunikativní a kulturní paměť, ve své studii *Formy zapomínání* věnuje pozornost dosud opomíjenému aspektu kolektivní paměti.

V posledních dvou desetiletích se Aleida Assmannová intenzivně zabývala otázkami kolektivního vzpomínání a vzpomínkové kultury, jež v německém prostředí (mimo jiné i vlivem oficiální politiky připomínání holocaustu) zaujímají ústřední postavení. Otázka, jak ve společnosti na úkor vzpomínaných historických událostí dochází ke společnému zapomínání, však přitom zůstávala nezhledněna. To se ovšem s *Formami zapomínání* mění. Assmannová zde kolektivní zapomínání teoreticky ukotvuje a pomyslně tím pozapomenutému zapomínání splácí dluh. Obrácením pozornosti směrem k protipólu vzpomínání autorka zároveň navazuje na diskurzivní obrat, k němuž v paměťových studiích došlo zhruba před deseti lety. Dle něho zapomínání představuje nedílnou součást dalšího vývoje této disciplíny.

Vzpomínání a zapomínání, jak Assmannová objasňuje v úvodu své knihy, totiž ve skutečnosti tvoří jasně oddělitelné protiklady, přestože je tak v běžném životě často vnímáme (vzpomínání jako něco náročného, pomalého a pozitivního a zapomínání jako něco jednoduchého, rychlého a negativního). Vzpomínání a zapomínání je napopak nutné chápat jako procesy, které sebou v rámci individuální i kolektivní paměti navzájem prostupují a vytvářejí tak rozmanité mezistupně, nuance a přechody.

Pro snadnější pochopení této diferencovanosti Assmannová paměť přirovnává k obchodu s výlohou, prodejní plochou a skladem. Stejně jako zboží v obchodě jsou i vzpomínky v paměti k dispozici ve více či méně omezené míře. Ve výloze si můžeme

prohlédnout pouze zlomek zboží, větší výběr nalezneme uvnitř prodejny a kompletní sortiment, který se nachází v zákazníkovi nepřístupném skladu, je dostupný pouze na základě konkrétního požadavku. A tak i v paměti jsou v jednotlivých prostorech uchovávány vzpomínky, které jsou doslova nadosah, poté vzpomínky, které musíme déle hledat či čekat, až se samy dostaví, a nakonec také vzpomínky, které jsou zdánlivě ztraceny v nepřehledném skladu naší paměti.

Jsou to právě tyto přechodné fáze, které zkoumání forem kolektivního zapomínání vůbec umožňují. Dokud není daná historická událost či osobnost zapomenuta definitivně a nachází se na pomezí mezi vzpomínáním a zapomínáním, je zapomínané stále možné zachytit: a to jak na jeho cestě do úplného zapomnění, tak při jeho pomalém návratu do středu pozornosti daného kolektivu. Tyto procesy oscilující mezi zapomínáním a vzpomínáním jsou z hlediska historie významné. Odráží se v nich totiž náš vztah k minulosti, historickému vědění i jednotlivým členům společnosti. A z tohoto důvodu se různé formy zapomínání staly předmětem nejnovější studie Aleidy Assmannové.

Její zhruba dvousetstránková publikace je rozdělena do dvou částí. V první, spíše teoretické části autorka představuje svou typologii sedmi forem zapomínání. Ve druhé části pak v podobě sedmi případových studií analyzuje konkrétní příklady kolektivního zapomínání v jeho sociálních, kulturních a politických kontextech. Assmannová se přitom opírá o aktuální kauzy nejen z německého prostředí. V následujících odstavcích bude nejprve přestaveno sedm kategorií zapomínání, které Assmannová ve své studii předkládá.

První formou zapomínání je zapomínání automatické (*automatisches Vergessen*). To dle Assmannové představuje základní a přirozené nastavení lidského a společenského života. Stejně jako se v lidském organismu pravidelně obměňují jednotlivé buňky, obměňují se ve společnosti předměty, myšlenky a jedinci. Z toho důvodu lze zapomínání, ke kterému dochází v kultuře a společnosti, chápat jako zcela běžný a přirozený stav. Vzpomínání je naproti tomu jen jakousi nepravděpodobnou výjimkou, k níž dochází pouze za určitých předpokladů a za vynaložení notné dávky úsilí. V každodenním životě nabývá automatické zapomínání dvou rozměrů: sociálního zapomínání a materiální likvidace. V rámci sociálního zapomínání dochází v přirozeném koloběhu života k znehodnocování vzpomínek starší generace ku prospěchu generace nastupující. V případě materiální likvidace se jedná o přirozený důsledek konzumního způsobu života v moderní společnosti, při němž jsou staré výrobky neustále nahrazovány novými.

Druhou formu zapomínání Assmannová nazývá archivním zapomínáním (*Verwahrensvergessen*). Ústředními aktéry tohoto procesu jsou v západních společnostech archivy, knihovny, muzea a podobné instituce. Jejich úkolem je schraňovat všechny stopy a pozůstatky minulosti, jež nejsou pro danou společnost v daný moment identifikovatelné a které tudíž nejsou součástí historického kánonu ani aktivního vzpomínání. Tyto archivní materiály se ve zmiňovaných institucích nacházejí v latentním stavu mezi aktivním vzpomínáním a úplným zapomněním a čekají v jakémsi „před-sálí“ historie na to, až budou objeveny a zasazeny do nových, pro současnost relevantních kontextů. Tato aktualizace archivů by měla být dle Assmannové společenskou úlohou historiků. Kladením nových otázek by historici měli tyto zdánlivě mrtvé pra-

meny probudit k novému životu, obohatit je o nové významy a vytáhnout je tak zpět do aktivní kulturní paměti.

Jako třetí formu zapomínání Assmannová uvádí selektivní zapomínání (*selektives Vergessen*). Autorka zde upozorňuje na skutečnost, že zapomínání nemusí být nutně vnímáno jako nežádoucí jev. Vzhledem k omezené kapacitě lidského mozku je totiž zapomínání, jakožto filtr nadbytečných informací, pro naši paměť a potažmo paměť společnosti dokonce nezbytné. Co však rozhoduje o tom, které informace budou v kolektivní paměti uchovány a které naopak zapomenuty? Odpověď na tuto otázku dle Assmannové nabízí koncept sociálního rámce, jenž do paměťových studií zavedl francouzský sociolog Maurice Halbwachs. Podle něj sociální rámec určuje nejen vztah mezi jedincem a kolektivem, ale také dynamiku vzpomínání a zapomínání — to, na co se (ne)vzpomíná, vždy určuje dané společenství a jeho komunikační pravidla. Z toho tedy vyplývá, že vzpomínkám, které do aktuálního rámce daného kolektivu nezapadají, je odepřena veškerá pozornost a upadají proto do kolektivního zapomnění. Tímto způsobem vytesněné vzpomínky však mohou být později společností znovu přijaty a zpracovány, a to změnou paměťového rámce. Názornou ukázkou může být například změna paměťového rámce, ke které došlo v devadesátých letech. Vlivem sílící občanské společnosti opírající se o lidská práva vznikl nový transnacionální paměťový rámec, který pomohl vytvořit tzv. „politiku lítosti“. Díky ní mohly vzpomínky na vlastní zločiny vstoupit do národních narativů některých států a zohlednit přitom i dosud opomíjenou perspektivu obětí.

Zapomínání jako trest a prostředek represe (*strafendes und repressives Vergessen*) představuje podle Aleidy Assmannové čtvrtou formu kolektivního zapomínání. Zapomínání je v tomto smyslu snahou o symbolickou likvidaci protivníka, jenž upadl v nemilost. Odstraněním jeho jména z historických dokumentů je dotyčný přísně potrestán, pomyslně totiž prožívá svou druhou smrt. Podstatu represivního zapomínání dle autorky výstižně popsal George Orwell ve svém slavném románu 1984. Pracovní náplní hlavního protagonisty Winstona Smithe je totiž nekonečné upravování archivních materiálů do podoby, která odpovídá aktuální verzi minulosti vládnoucí strany. Jako historické příklady represivního zapomínání Assmannová uvádí známou fotografii Stalina a šéfa NKVD Nikolaje Ježova, z níž byl Ježov po svém politickém pádu vyretušován, či nacistické pálení knih židovských a protirežimních autorů z května 1933. Druhý zmiňovaný příklad navíc znovu dokládá, jak jsou procesy zapomínání a vzpomínání navzájem propojené. Autoři, jejichž knihy v roce 1933 hořely na nacistických hranicích a jejichž jména měla být navždy zapomenuta, se totiž po druhé světové válce staly uznávanými autory literárního kánonu, jejichž díla jsou dnes nedílnou součástí všech německých knihoven.

Jako pátou formu zapomínání autorka uvádí dva způsoby zapomínání, které slouží k ochraně pachatele. Prvním z nich je defenzivní zapomínání (*defensives Vergessen*), jehož využívali například vysocí nacističtí funkcionáři, kteří si po válce změnilí své identity. Doufali, že tímto radikálním odstřihnutím od minulosti budou jejich zločiny zapomenuty a oni tak snáze uniknout trestu. Strategii defenzivního zapomínání zvolil například i socialistický režim v NDR, jenž poslední měsíce roku 1989 věnoval mimo jiné intenzivnímu skartování veškerého kompromitujícího materiálu.

Aféra kolem sexuálního zneužívání dětí ze strany duchovních, jež otřásla německou veřejností v roce 2010, poukázala na formu kolektivního zapomínání, kterou Assmannová nazývá jako zapomínání kompliců (*komplizitäres Vergessen*). To se v tomto konkrétním případě, kdy po desetiletích vyplula na povrch četná obvinění z pohlavního zneužívání dětí, projevilo třemi druhy mlčení: defenzivním mlčením na straně pachatelů, symptomatickým mlčením na straně traumatizovaných obětí a mlčením kompliců na straně společnosti. Právě souhrou těchto tří typů mlčení, jak tvrdí Assmannová, mohou zločiny zůstat dlouho a „bezpečně“ utajeny. Prolomení mlčení ze strany obětí na tomto stavu většinou nic nemění. K veřejnému odhalení zločinu je totiž zapotřebí hlasu společnosti a především pak radikální změny hodnot. K takovému obratu došlo například v osmdesátých a devadesátých letech, kdy se v mnoha společnostech vyvinula nová empatie vůči utrpení obětí holocaustu, otroctví, diktatur či kolonialismu.

Šestou, a zároveň pozitivní formou zapomínání představuje konstruktivní zapomínání (*konstruktives Vergessen*). Jeho společenský přínos spočívá ve skutečnosti, že vytěsněním starého a nežádoucího vzniká prostor pro nový začátek. K takovému zapomínání dochází nutně při každé změně politického systému. Došlo k ní například i v poválečném Německu, kdy ze země až překvapivě rychle zmizely všechny nacistické symboly či výtisky Hitlerova *Mein Kampf*. Toto náhlé zapomnění obyvatelům válkou zničeného Německa dodalo sílu při jeho následné obnově. Tento způsob vyopřádávání se s minulostí však nelze zaměňovat se zahlazováním stop defenzivního zapomínání. Při konstruktivním zapomínání vzniká spíše *tabula rasa*, jež umožňuje hladší přechod do nového (politického) systému.

Sedmou, rovněž pozitivní a zároveň poslední formou zapomínání je v typologii Assmannové terapeutické zapomínání (*therapeutisches Vergessen*). Toto zapomínání, jak již samotný pojem napovídá, slouží jako terapie při překonávání společné traumatické minulosti. Nedílnou součástí tohoto procesu je i vzpomínání. Tím se terapeutické zapomínání odlišuje od zapomínání konstruktivního (které za minulostí dělá pouze tlustou čáru) a zároveň znovu dokládá vzájemnou provázanost mezi vzpomínáním a zapomínáním. Terapeutické zapomínání totiž probíhá ve dvou fázích: nejdříve se na traumatickou minulost vzpomíná, čímž dochází k jejímu zpracování a návratu do povědomí společnosti. Ve druhé fázi přichází na řadu zapomínání, jež primárně slouží k vytvoření sociálního smíru a nového začátku. Terapeutické zapomínání si můžeme také představit jako stránku, kterou musíme nejprve přečíst, abychom ji následně mohli otočit. Dle Assmannové je tento druh zapomínání vhodným řešením pro společnost, které jsou vnitřně rozděleny dávným kolektivním traumatem. Pouze prostřednictvím politického uznání a empatie vůči utrpení obětí je možné zbavit se tíhy minulosti a položit tak základy nové společné budoucnosti.

Ve druhé části *Forem zapomínání*, jak již bylo zmíněno, Assmannová předkládá sedm případových studií, v nichž na základě aktuálních fenoménů a kontroverzí v rámci historické kultury mapuje dynamiku kolektivního zapomínání. Vůči formám zapomínání, které Assmannová definuje v teoretické části své publikace, tyto příklady nestojí v poměru jedna ku jedné, ale naopak v sobě často kombinují prvky několik z nich.

V první studii se Assmannová zaměřuje na (ne)viditelnost pomníků. Na dvou příkladech (sochy rudoarmějce, jež byla v roce 2007 přesunuta z centra Tallinu na

jeho okraj, a sochy vídeňského antisemitského starosty Karla Luegera) ukazuje, jak se pomníky, jež v rámci každodenního života mnohdy míváme bez povšimnutí, mohou v určitých kontextech z tohoto zapomnění vymanit a stát se dokonce předmětem vášnivých diskuzí o minulosti.

Pomníků se Assmannová částečně dotýká i ve druhé případové studii. Zaměřuje se v ní na způsoby, jakým se postsocialistické země vypořádávají s materiálními stopami Vladimira Iljiče Lenina ve veřejném prostoru. Klade přitom do kontrastu muzealizaci torza Leninovy sochy v Berlíně a její spontánní zničení během demonstrací na kyjevském Majdanu. Autorka v této kapitole rovněž zachycuje proces kolektivního zapomínání Lenina v současném Rusku, který je kromě vzrůstající obliby Stalina jako významné historické osobnosti spojen také s hledáním postsovětské národní identity.

Třetím příkladem kolektivního zapomínání je dle Assmannové destrukce materiálního kulturního dědictví během válečného tažení jakožto způsob násilného vymazávání minulosti. Autorka připomíná zničení univerzitní knihovny v belgickém Leuvenu na počátku první světové války, „urbocidu“ čtřinácti měst během války v Jugoslávii a v neposlední řadě destrukci antických památek v Palmyře, již má na svědomí samozvaný Islámský stát. Assmannová se zde primárně zabývá pozitivním i negativním vztahem společnosti ke kulturnímu dědictví.

Ve čtvrté případové studii Assmannová čtenáři přibližuje dvě genocidy z počátku 20. století, jež pozdější holocaust částečně uvrhl do stínu zapomnění. U genocidy Arménů se autorka zabývá především jejím politickým rozměrem, tedy nekončícím bojem za uznání tohoto zločinu jako genocidy. Na příkladu masakru kmenů Herero a Nama, k němuž došlo mezi lety 1904 a 1908 pod německou koloniální správou v dnešní Namibii, autorka ukazuje, jak se tato historická událost po sto letech postupně dostává ze všeobecného zapomnění. Staví tak před čtenáře otázku, jak by se (nejen) Německo mělo vyrovnávat s dědictvím své koloniální minulosti.

V páté případové studii se autorka zabývá palestinským kolektivním traumatem „nakba“, jež je spojeno s vyhnáním arabského obyvatelstva během izraelské války za nezávislost. Assmannová zde popisuje, jak se trauma nakby pomalu vymaňuje z dlouholetého zapomnění (například prostřednictvím komentovaných vycházek po místech bývalého palestinského osídlení). Tento proces dle autorky předznamenává nevyhnutelnou změnu ve stávajícím izraelském narativu, jenž palestinskou minulost dnešního izraelského území vytěsňuje.

Šestá případová studie je věnována kauze kolem významného německého literárního vědce a spoluzakladatele autorčiny domovské univerzity v Kostnici Hanse Roberta Jauße a jeho členství ve Waffen-SS. Assmannová zde rekonstruuje jednotlivé fáze, během nichž se Jaušova nacistická minulost postupně dostávala z kolektivního zapomnění. Tento případ, jak uvádí sama Assmannová, je pro historii Spolkové republiky a jejího vypořádávání se s dědictvím nacionálního socialismu přímo exemplární.

V poslední případové studii se autorka zamýšlí nad budoucností zapomínání ve světle současných technologických možností ukládání dat. Assmannová si klade otázku, jak technologický pokrok narušil dosud přirozenou rovnováhu mezi zapomínáním a vzpomínáním a jaké výzvy i úskalí může nekonečné ukládání informací společnosti přinést.

Jako jeden z nesporných kladů *Forem zapomínání* je závěrem třeba vyzdvihnout čtenářskou přístupnost této publikace. Jak teoretická, tak „praktická“ část této publikace je napsána srozumitelným a čtivým jazykem, v němž je patrná autorčina snaha podat své poznatky tak, aby jim bez obtíží porozuměl i laický čtenář. I proto Assmannová neváhá v teoretické části použít ty nejbanálnější příklady z každodenního života (jednu z forem zapomínání objasňuje na základě e-mailu od své kamarádky). K poutavosti této studie jistě přispívá i výběr případových studií. Díky aktuálnosti, medializaci i politickému rozměru vybraných příkladů si čtenář může kolektivní zapomínání snadněji dosadit do kontextu současného dění.

O dosavadním přínosu nehistoričky Aleidy Assmannové pro historickou vědu, jenž spočívá především v jejích poznatcích ze studia paměti, kolektivního vzpomínání, vzpomínkové kultury či politiky dějin, jistě není třeba pochybovat. V souvislosti s její poslední publikací ovšem vyvstává otázka, zda mohou *Formy zapomínání* přinést ještě něco nového.

Na první pohled by se totiž mohlo zdát, že publikace Assmannové přináší obdobná témata jako její předchozí práce. Obzvláště při četbě případových studií, v nichž jsou popsány projevy současné vzpomínkové kultury, může čtenář snadno nabýt dojmu, že čte jen další publikaci o podobách kolektivního vzpomínání. Tak jako už mnohokrát předtím se dočítá o muzeích, odstraňování pomníků, přejmenování ulic, místech paměti či oficiálních komemoračních aktech. Čtenář by se však touto podobností neměl nechat zmást.

Hlavní přínos *Forem zapomínání* totiž spočívá ve změně perspektivy, s níž Assmannová na projevy kolektivního vzpomínání nově nahlíží. Na jednu stranu tím sice získává „jen“ obrácený obraz toho, co zkoumala v uplynulých desetiletích, na druhou stranu se jí právě tímto převrácením perspektivy, a tedy zohledněním společenského zapomínání, odkrývá to, co bylo doposud opomíjeno. Zapojením perspektivy zapomínání se Assmannová navíc lépe dostává k momentu, kdy se ze zapomenutého stalo vzpomínané. Vzhledem k vzájemné propojenosti procesů vzpomínání a zapomínání, kterou Assmannová opakovaně dokládá názornými příklady, se tak zapomínání jeví jako důležitý klíč k celistvějšímu pochopení dynamiky kolektivní paměti.

Neméně hodnotným přínosem *Forem zapomínání* je bezpochyby jejich teoretická část. Assmannová v ní přístupnou a srozumitelnou formou rozpracovává typologii projevů společenského zapomínání, jež se může stát užitečnou teoretickou základnou pro budoucí zkoumání kolektivní paměti. Tato nová „zapomínací perspektiva“ by jistě mohla najít uplatnění i v tuzemské historické vědě. Právě formy zapomínání by totiž mohly objasnit okolnosti, které doprovázely například kolektivní zapomínání vyhnání českých Němců či romského holocaustu. Příležitostí k českému „obratu k zapomínání“ by se kromě nejnovější publikace Aleidy Assmannové mohl stát například i jubilejní „osmičkový rok“. V tomto smyslu by letopočet 2018 mohl představovat nejen rok vzpomínání, ale také možnost připomenout si české kolektivní zapomínání. Publikace německé akademičky může přitom české historické obci sloužit jako návod i inspirace.